

Den danske konges gods i højmiddelalderen

EN HISTORIOGRAFISK UNDERSØGELSE AF BEGREBERNE KONGELEV OG PATRIMONIUM

AF

ANDERS LEEGAARD KNUDSEN

I de senere år har man kunnet spore en stigende interesse for krongodset i middelalderen, men stort set har forskerne accepteret den traditionelle opfattelse af de danske kongers ejendomsbesiddelse. Ifølge denne havde kongerne i højmiddelalderen to slags gods – kongelev og patrimonium. Disse to typer adskilte sig fra hinanden ved det retsgrundlag kongerne havde for at besidde dem. Kongelevet var embedsgods og gik således helt og ubeskåret over i den nye konges besiddelse ved tronskifte og kongerne kunne ikke lade dette gods gå ud af kronens besiddelse uden samtykke fra en repræsentation for riget. Patrimonium var derimod betegnelsen for kongernes privatgods, over hvilket de havde samme dispositionsret som enhver anden grundejer. Hvorfra stammer nu egentlig denne opfattelse? I det følgende skal jeg vise den historiografiske udvikling fra den første behandling af emnet frem til idag og afslutningsvis overveje, om der er grund til at se nogen afgørende forskel på de to begreber.

Ordet kongelev er kun nævnt ét sted i de danske kilder fra middelalderen, nemlig i kong Valdemars jordebog. Det kan derfor ikke undre, at det første forsøg på at forklare begrebet findes i P. F. Suhms udgave af håndskriftet i *Scriptores Rerum Danicarum* VII, 1792. Suhm gav følgende forklaring på begrebet: konge-lev betyder kongens brød – det der var overladt kongen til hans underhold.¹ Dette gods var spredt over hele riget. Suhm siger udtrykkeligt, at kongelevet er krongods – mensalgods, det der ligger til kongens fadetur. Opfattelsen baseres dels på den

¹ *Scriptores Rerum Danicarum* VII. Ed. P. F. Suhm, Havnæ 1792, p. 583 n. 441.

etymologiske tydning af ordet, dels på andre eksempler på endelsen -lef i betydningen ejendom; for de danske kilders vedkommende dog kun i diplomer fra 15. årh. Suhm gav ingen forklaring på kongelevets opståen og udvikling; noten tjener alene til at forklare ordets betydning. Hvad patrimonium angår, er han ikke videre udførlig: patrimonium er det kongelige gods, der ikke er kongelev! Modsætningen er altså tilstede, men i meget afdæmpet form. Indtil Oluf Nielsen i 1873 besørgede en ny udgave af kong Valdemars jordebog, var Suhms udgave og kommentar det uomgængelige udgangspunkt for alle, der beskæftigede sig med kongelev og patrimonium.

J. M. Velschow var den første, der inddrog kongens krav på almindinger og anden uopdyrket jord.² Senere præciserede han sin opfattelse i en note i den udgave af Saxo, som han overtog efter den oprindelige udgiver P. E. Müllers død. Forinden var der dog kommet endnu et bidrag til spørgsmålet om kongelev og patrimonium. I 1834 havde H. N. A. Jensen i *Archiv für Staats- und Kirchengeschichte der Herzogthümer Schleswig, Holstein, Lauenburg und der angrenzenden Länder und Städte* offentliggjort en artikel om emnet. Af praktiske hensyn vil Velschows synspunkter blive behandlet under et, omend Saxo-noten nødvendigvis må være blevet til efter fremkomsten af Jensens artikel.

Oprindelsen til den danske konges besiddelser skal iflg. Velschow findes i samlingen af det danske rige under Gorm og Harald.³ På det tidspunkt grundlagdes kravet på al uopdyrket jord. Da kvinderne af Svend Tveskæg fik tilstået arveret (som tak for at have løskøbt ham af fangenskab ved at ofre deres smykker), fik det en opsplitning af familieejendommene til følge. Derfor blev ny jord taget under plov, men den havde kongen hævde på, og derfor blev han særligt begunstiget af denne udvikling.⁴

Efterhånden som kongefamilien deltes i flere linier, opstod patrimoniet. Kongerne gav velvilligt deres slægtninge gods, således at de kunne leve standsmæssigt. Dette gods gik i arv fra forældre til børn og kunne naturligvis øges ved køb eller yderligere gaver fra kongen⁵, men godset faldt normalt ikke tilbage til kongen; når Valdemar den Store besad så meget gods, skyldtes det, at han var kongeslægtens eneste legitime, mandlige arving. Derfor falder kongens gods i kong Valdemars jordebog i

² J. M. Velschow: *De institutis militaribus Danorum regnante Valdemaro secundo*. Pars prior. Havniæ 1831, p. 131, 150–152.

³ Anf. arb., p. 131.

⁴ Anf. arb., p. 150–152.

⁵ Müller-Velschow: *Saxonis Grammatici Historia Danica*. Havniæ 1839–58, p. 955–56 n. 3.

to klasser – patrimonium der er kongeslægtens allodialgods; og kongelev der er kongemagtens gods.

Pastor H. N. A. Jensen i Gelting gav i en artikel sit bidrag til afklaringen af disse begreber.⁶ Efter at have fastslået at de steder, der anføres i kong Valdemars jordebog, alle var kongelige besiddelser, undrer han sig over at finde en række stednavne opført to gange: først i hovedstykket og dernæst under betegnelsen kununglef.⁷ Derfor opregner han kongelevet i Sønderjylland samt på Als og Ærø, der begge hørte til Slesvig i 1834.⁸ Hvad der var kongelev, mente han at kunne afgøre ved en sammenligning af hovedstykket og kongelevlisten.⁹ Jensen gennemgår fem steder, der er nævnt i begge lister. Det femte eksempel han citerer fra hovedstykket er Ærø, der slutter: »Skyoldænæs & Brunznæs kunaglef, aliud totum patrimonium«. Det er til dette sted, Suhm knytter sin ovennævnte note. Jensen tilslutter sig Suhms tolkning af kongelevet og noterer sig modsætningen mellem patrimonium og kongelev.¹⁰ Hvis dette sidste ikke tilhørte kongerne som en del af kongeslægtens arvegods, må det være fulgt med kongeværdigheden. Såfremt en anden familie var kommet på tronen, ville den alene havde overtaget kongelevet og ikke det øvrige gods, der er nævnt i jordebogen. Det er da også patrimoniet, der fordeles mellem kongebørnene. I øvrigt mener Jensen ikke, at den strenge skelnen blev bibeholdt særlig længe; allerede i 1285 tildømtes ved voldgiftsdommen i sagen mellem Erik Glipping og hertugen af Sønderjylland kongen de omstridte godser – både patrimonium og kongelev – *nomine coronae regni*.

Jensen tager derefter fat på spørgsmålet om kongelevets opståen. For Kamps og Jarnwiths vedkommende er der tale om kejser Konrads afståelse af alt land mellem Slien og Ejderen, som er bevidnet hos Adam af Bremen.¹¹ Desuden gjaldt fra gammel tid i Norden den regel, at det ingen anden ejer, ejer kongen. Skov og vildnis hørte altså under kronen, og når dette blev opdyrket, opstod krongodser, fordi jorden tilhørte kongen. Der er imidlertid steder, hvis oprindelse ikke lader sig forklare på

⁶ H. N. A. Jensen: Konungslef. Archiv für Staats- und Kirchengeschichte der Herzogthümer Schleswig, Holstein, Lauenburg und der angrenzenden Länder und Städte. Bd. II, Altona 1834, p. 566–71.

⁷ Anf. arb., p. 566.

⁸ Svend Aakjær (udg.): Kong Valdemars Jordebog. Bd. 1, s. 26–7.

⁹ Jensen, anf. arb. p. 567.

¹⁰ Anf. arb., p. 568.

¹¹ Gesta Hammaburgensis ecclesie Pontificum, Liber II, c. 56. Quellen des 9. und 11. Jahrhunderts zur Geschichte der Hamburgischen Kirche und des Reiches. Ed. W. Trillmich, Darmstadt 1978, p. 296. Jensen henviser til Liber II, c. 39, men det passer ikke med Trillmichs udgave, der bygger på B. Schmeidlers i MGH.

denne måde: Byerne og adskillige landsbyer. For disses vedkommende må man formode, at de har været centre i syslerne, tingsteder og småkongesæder, der er tilfaldet kronen, da Gorm den Gamle samlede riget. Denne antagelse vil forlene kongelevet med en meget høj alder, hvad Jensen da også selv bemærker.¹²

Stærkere endnu betonedes N. M. Petersen den, efter hans mening, uindskrænkede ret, kongen havde opnået til landet ved rigets samling.¹³ Men foruden den ret kongen havde til al jord, en ret der var stærkere end odelsretten, havde han i umiddelbar besiddelse kongelevet, der var kronens, og patrimoniet der var kongeslægtens gods.¹⁴ N. M. Petersen giver ikke nogen nærmere redegørelse for de to begrebers opkomst, men hele hans argumentation er præget af en stærk brug af norske paralleller.¹⁵

Således var forskningssituationen, da den store debat om kong Valdemars jordebog rasede i 1870'erne. Som det vil ses, var de konstituerende elementer i den endnu idag almindelige opfattelse af kongelev og patrimonium allerede skabt. I løbet af debatten ændredes helhedsopfattelsen en lille smule p.g.a. mere materiale, men nogen afgørende ny opfattelse fik ikke fodfæste. Den store jordebogsstrid startede med C. Paludan-Müllers afhandling fra 1871 »Om Kong Valdemars Jordbog«.¹⁶ På baggrund af et studium af selve håndskriftet Codex Holmiensis A41 kunne han fremlægge nye tolkninger af indholdet og lancere sin berømte skrivebogstese. Ifølge denne var håndskriftet resultatet af undervisningen i skrivekunst i en gejstlig institution. Som forlæg var benyttet tilfældige tekster uden indbyrdes sammenhæng.

Paludan-Müllers behandling af kongelev og patrimonium er derfor et led i hans analyse af jordebogen, hvorefter de enkelte lister må forklares hver for sig, og deres indhold forstås rigtigt. Sin vane tro lægger Paludan-Müller hårdt ud; efter at have konstateret at krongodslisten og hovedstykket er sammenhængende, skriver han: »For at forstaae deres indbyrdes Forhold er det nødvendigt at fastholde, at har der i ældre Tid været skjelnnet imellem Kongernes Eiendomme og deres Krongods, kan der dog ikke paavises Spor af et Fideicommissarisk Baand på dette sidstnævnte

¹² Jensen, *anf. arb.*, p. 570.

¹³ N. M. Petersen: *Bonde, Bryde og Adel. Annaler for nordisk Oldkyndighed og Historie* 1847, s. 318–23.

¹⁴ *Anf. arb.*, s. 321.

¹⁵ *Anf. arb.*, *passim*.

¹⁶ C. Paludan-Müller: *Studier til Danmarks Historie i det 13de Aarhundrede. Andet Stykke. Om Kong Valdemars Jordbog*. Videnskabernes Selskabs Skrifter. 5. Række, historisk og filologisk Afdeling, 4. B.V., Kbh. 1871.

Jordgods, eller at Kongerne ikke have disponeret lige frit over begge Slags Gods«. ¹⁷

Paludan-Müller mener, at kongernes gods først med listerne i kong Valdemars jordebog lægges fast: »(Kununglefflisten) er Afslutningen af de Overveielser, der endte med Adskillelse af Kongens Gods i de to Hovedklasser: Kongehusets Gods og Kongedømmets Indtægt og Jordgods«. ¹⁸ I øvrigt gik udviklingen i retning af, at kongegods blev krongods. Det nye i Paludan-Müllers afhandling er hans kategoriske afvisning af at stille patrimonium op mod kongeleve. Patrimonium er kongens fædrenerav – ikke alt jordegods udover kongelevet. Efter at kongeslægten var opsplittet i flere linier, opstod der to slags kongeligt arvegods: kongens fædrenerav og den arv han fik efter de andre linier. Desuden kunne kongen naturligvis købe gods. Ifølge Paludan-Müller falder alt kongegods i kong Valdemars jordebog i fire grupper: 1. De gamle kongelige almindinger, skove eller jordegods dannet af disse, opdyrket hede, mose og kær. 2. Valdemar Sejrs fædrener arvegods. 3. De ældre liniers arvegods, samlet i Valdemar Sejrs hånd som eneste mandlige ætling af kongehuset; samt Sigfridlev og det mødrener arvegods i Sverige. 4. Valdemar Sejrs eget købegods. Listerne i jordebogen opregner altså, hvad kong Valdemar besad under »forskjellige Retstitler«. ²¹ Det egentlige patrimonium (fædreneraven) har været af ringe omfang, mener Paludan-Müller. betegnelsen er kun nævnt to steder i hovedstykket, og kun hvor det direkte anføres, har vi lov til at regne med fædrenerav. Når Valdemar Sejrs besiddelser var så store, skyldes det, at han, som nævnt ovenfor, var kongeslægts eneste mandlige ætling og derfor havde arvet størstedelen af sideliniernes gods. ¹⁹

I 1874 kom Joh. Steenstrup indvendinger. ²⁰ Hans hovedærinde var at »redde« jordebogen fra Paludan-Müllers sønderlemmende kritik. Ikke alene skulle tilliden til jordebogen genoprettes, men også, i et vist omfang, tilliden til den traditionelle udlægning af den. Steenstrup godtog i mange tilfælde gamle opfattelser, men det skal retfærdigvis siges, at han som oftest kombinerede dem med nye og skarpsindige iagttagelser, der selv idag, over 100 år senere, virker friske og inspirerende.

Steenstrup imødegår skarpt Paludan-Müllers tese om, at patrimonium alene skulle betyde fædrenerav. Han bygger sin argumentation på flg. indvendinger: 1. Når kongerne i diplomer ses at disponere frit over privat gods, er dette næsten altid kaldt patrimonium. Det ville være mærkeligt,

¹⁷ Anf. arb., s. 180.

¹⁸ Anf. arb., s. 192.

¹⁹ Anf. arb., s. 181–184.

²⁰ Joh. Steenstrup: Studier over Kong Valdemars Jordebog. Kbh. 1874.

om det kongerne disponerede frit over altid faldt sammen med fædrearven.²¹ 2. Saxo bruger ordet flere steder, bl.a. i 15. bog, hvor han lader Valdemar den Store give halvdelen af sit patrimonium til klostre, dog undtaget hvad der hørte til kongens fiscus. Saxo skelner altså mellem patrimoniet, som kongen råder frit over, og kongelevet, der er uafhængeligt.²² 3. Det afgørende bevis leveres af den såkaldte Kristoffers forordning om majestætsforbrydelse, hvori gods, der forbrydes, tillægges riget og kronen, ikke kongens patrimonium.²³ 4. Sondringen bruges også ved pantsættelsen af Samsø og Endelave i 1253.²⁴ 5. I hovedstykket er der under Ærø nævnt kongelev som modsætning til patrimonium.²⁵ I øvrigt fremhæver Steenstrup, at reglerne for hvad der er kongelev har været forskellige fra landskab til landskab og til forskellige tider. Således forsvinder sondringen mellem patrimonium og kongelev efter 14. århundredes midte.²⁶

Hvad angår kongelevets opståen, regner Steenstrup med, at der allerede i oldtiden var udlagt mange og store ejendomme til krongods, hvis indtægter tilkom den til enhver tid siddende konge.²⁷ Dels var de ejendomme, der tilhørte små- og underkonger, kommet i kongens besiddelse ved samlingen af riget, dels havde hævdelsen af kongens ret til det, ingen anden ejer, givet kongeslægten meget jordegods. Oprindelig har der ikke været nogen sondring mellem patrimonium og kongelev, men efter en intern strid i kongeslægten har kronen afstået en del af sit gods til sidelinierne i slægten.²⁸ Steenstrup og Paludan-Müller er enige om, at grænsen mellem kongelev og patrimonium oprindelig var flydende, men i Valdemarstiden fandt der bestræbelser sted for at fastslå grænserne for de to grupper.²⁹ Begge forskere er da også enige om, at sondringen ikke holdt sig særlig længe, omend Steenstrup nok er villig til at give den den længste levetid.

I 1875 kom Kr. Erslevs opsummering af og stillingstagen til debatten.³⁰ Hans afhandling er præget af en til tider ret skarp afstandtagen fra Steenstrups indlæg og en tilslutning til Paludan-Müller, der dog er mere

²¹ Anf. arb., s. 381.

²² Anf. arb., s. 382.

²³ Anf. arb., s. 382. Kroman (udg.): Den danske rigslovgivning indtil 1400. Kbh. 1971, nr. 9.

²⁴ Dipl.dan. 2. r.1., nr. 132.

²⁵ Aakjær (udg.): Kong Valdemars Jordebog. Bd. 1, s. 14.

²⁶ Steenstrup, anf. arb., s. 383.

²⁷ Steenstrup: Danmarks Riges Historie I, s. 782. Paludan-Müller, anf. arb., s. 192.

²⁸ Steenstrup: Studier over Kong Valdemars Jordebog, s. 345-6.

²⁹ Steenstrup: Danmarks Riges Historie I, s. 779.

³⁰ Kr. Erslev: Kong Valdemars Jordebog og den nyere Kritik. Historisk Tidsskrift, 4. r. 5. bd., 1875. Her henvises til Erslevs udvalgte Afhandlinger, Bd. 1, Kbh. 1937.

tilsyneladende end reel. Således tog han afstand fra Paludan-Müllers tese, at patrimonium i jordebogen alene betyder fædrenearv.³¹ I behandlingen af hvad hovedstykket og kongelevlisten egentlig opregner, lagde Erslev trykket lidt anderledes end sine forgængere. I stedet for at lade opdelingen i krongods – privatgods være det afgørende så Erslev kongelevlisten som en opgørelse over det gods, overfor hvilket kongen stod mere bundet end ved sine egne ejendomme. Derfor finder vi i hovedstykket opregnet både privatejendomme og statsskatter – begge dele kunne kongen handle frit med. Erslev noterede sig den skæve fordeling af kongelev og patrimonium. I flg. Jyske Lov har kongen ret til grunden i de skove, ingen anden ejer, men på trods af denne ret, som må have været et væsentligt grundlag for kongelevets omfang, er dette ejendommeligt lille i Jylland.³² Erslev antager derfor, at kongelevlisten er ufuldstændig og inkonsekvent, muligvis p.g.a. mangel på endelig redigering.

Erslevs fremstilling i *Valdemarernes Storhedstid* bringer intet nyt, men ligger helt på linie med den traditionelle opfattelse.³³ Også i *Danmarks Riges Historie* tilslutter han sig sine forgængere: efter Valdemar Sejrs død var der problemer med at holde de to grupper ude fra hinanden, og tendensen går klart i retning af, at alt kongens gods regnes for krongods, hvilket under Valdemar Atterdag bliver kronens vigtigste indtægtskilde.³⁴

Det mest radikale brud med traditionen kom med Erik Arup. Han har fremsat sin tese i tre versioner, der her vil blive behandlet under et.³⁵ Endnu i 9. årh. var der kun i Jylland et dansk kongedømme. Kongerne samlede sig her en betydelig, sammenhængende godsmasse, hvilket på latin kaldes patrimonium.³⁶ Efter rigssamlingen opretholdt de danske konger kravet på disse ejendomme – deraf kommer Svend 2.s erklæring til Adam af Bremen om, at han nedstammede fra de svenske konger i Hedeby.³⁷ Hvor ringe den danske konges besiddelser var i tidlig middelalder, ses efter Arups mening bedst deraf, at kong Niels gav benediktinerne i Odense gaver ved at anvise dem indtægter i Jylland.³⁸ Han havde altså ikke rettigheder at give, der lå nærmere Odense! Allerede kong Niels hævdede de tidligere jyske kongers ejendomme og rettigheder, og gennem

³¹ Anf. arb., s. 19 n. 2.

³² Anf. arb., s. 15.

³³ Kr. Erslev: *Valdemarernes Storhedstid* 1898, s. 153f.

³⁴ Kr. Erslev: *Danmarks Riges Historie* II, s. 19 og s. 308.

³⁵ Erik Arup: *Danmarks Historie* I, Kbh. 1925. Kong Svend 2.s Biografi. Scandia IV, 1931. *Dänische Wirtschaftsgeschichte*. Ed. Axel Nielsen, Jena 1933.

³⁶ *Dänische Wirtschaftsgeschichte*, s. 20.

³⁷ Kong Svend 2.s Biografi, s. 86.

³⁸ *Danmarks Historie* I, s. 189. Dipl. dan. 1.r.2., nr. 34 og 35.

hele det 12. årh. hævdede de danske konger grundregalerne – retten til almindingsskove og det ingen andre havde rejst krav på. Denne uopdyrkede jord kaldtes kongelev. Ville nogen nu opdyrke denne jord, måtte han betale landgilde til kongen – blive fæster under kronen.³⁹ På denne måde fik kongerne del i den indre kolonisation, der prægede Danmark i højmiddelalderen. Samtidig fandt en nøjere bestemmelse af patrimoniet i Jylland og på Fyn sted, således at kongerne efterhånden fik penge til at købe sig ind i de gamle landsbyer, der lå på den bedste jord.⁴⁰

Det nye ved Arups tese er ikke bare, at den overhovedet ikke ligner den traditionelle opfattelse, men også at den bygger på dels andre kilder, dels en anden helhedsopfattelse af samfundsudviklingen. Væk er alle de allerede i oldtiden udlagte krongodser, der skulle tjene til kongernes underhold. I stedet har vi fået en skånsk storgodsejer, der usurperer de jyske kongers gods (og vi fornemmer på Arup, at han finder familieforbindelsen lidt suspekt) og hans efterkommere, der som snyltere benytter sig af samfundets almindelige, økonomiske fremgang til at købe sig ind i de gamle landsbyer, hvor de intet havde at gøre. Det er vel også karakteristisk for Arups metodiske indstilling, at han tog udgangspunkt i netop den skæve geografiske fordeling af kongelev og patrimonium. Han havde accepteret den af Lauritz Weibull fremsatte tese, at jordebogslisterne i kong Valdemars jordebog var udfærdiget i det kongelige kanceli.⁴¹ Om ufuldstændighed kunne der derfor ikke være tale. Det var klart, mente Arup, at valdemarslægten ikke overvejende havde sin slægtsejendom i Jylland og på Fyn, men tværtimod på Sjælland. Patrimonium måtte betyde noget andet end fædrearv.⁴² Saxo, Sven Aggesen og Knytlinga Saga, der betød så meget for hans forgængere, er ladet ude af betragtning. Kernepunkterne er kong Valdemars jordebog, Adam af Bremen og kong Nielses gavebrev til benediktinerne i Odense. Ejendommeligt er det dog, at Arup overhovedet ikke tager Kristoffer 1.s forordning om majestætsforbrydelse med i betragtning.⁴³

Det ville være synd at sige, at historikerne tog tesen til deres hjerte. Joh. Steenstrup genfremsatte i 1927 den traditionelle opfattelse i *Det danske Folks Historie*, og Vilh. la Cour holdt sig i 1931 i *Sønderjyllands Historie* også til den hævdevundne forklaring.

Poul Johs. Jørgensen gav i *Dansk Retshistorie* fra 1940 er skildring af kongelev og patrimonium, der for så vidt var traditionel, men adskilte sig

³⁹ Danmarks Historie I, s. 246 og Dänische Wirtschaftsgeschichte, s. 20.

⁴⁰ Danmarks Historie I, s. 247 og Dänische Wirtschaftsgeschichte, s. 21.

⁴¹ Lauritz Weibull: Kung Valdemars Jordebok, Kbh. 1916, s. 14f.

⁴² Kong Svend 2.s Biografi, s. 87.

⁴³ Kroman (udg.): Dansk rigsløvgivning indtil 1400, nr. 9.

fra tidligere forskeres argumentation ved at stille Kristoffer 1.s forordning om majestætsforbrydelse i centrum.⁴⁴ Han påpeger, at sondringen mellem kongelev og patrimonium findes i 12. årh., men næppe er meget ældre. Patrimoniet er uden tvivl det ældste af de to begreber, men det fortrænges efterhånden af kongelevet, således at alt gods, som kongen rådede over i 14. årh., regnedes for krongods.⁴⁵ Også Poul Johs. Jørgensen betoner, at kongelevet principielt er uafhængeligt.

Aksel E. Christensen gav i *Kongemagt og Aristokrati* udtryk for mistillid til Arups tese og tilsluttede sig Poul Johs. Jørgensens opfattelse og vel også hans argumentation.⁴⁶ Stærkere end nogen før ham betoner Aksel E. Christensen, at det skarpe skel udviskes hurtigt i løbet af 13. årh.; således ses Kristoffer 1. i 1253 at disponere ganske frit over begge kategorier.⁴⁷ Dog er det Valdemarernes politik at holde sammen på krongodset og i stedet sætte medlemmer af slægten godt i vej med et fyrstelen. Aksel E. Christensen fastholdt i *Gyldendals Danmarks Historie* sin opfattelse, men med yderligere betoning af kongens interesse i at holde krongodset samlet, da det var en af grundpillerne for deres magt.⁴⁸ Niels Skyum-Nielsen tilsluttede sig også den traditionelle opfattelse. I *Kvinde og slave* fra 1971 findes emnet brudstykkevis behandlet. Under kong Niels nævnes det, at der muligvis fandtes en art embedsgods tilhørende den til enhver tid siddende konge.⁴⁹ Regaleretten antages at have forøget krongodset, men også erobringer, køb, arv og inddragelse af forbrudt godt har spillet en rolle.⁵⁰

Senest har den svenske middelalderarkæolog Anders Andrén forsøgt at udrede trådene.⁵¹ Resultatet kan desværre ikke siges at være særlig vellykket. Andrén's udgangspunkt er det samme som Arups – nemlig den skæve geografiske fordeling af kongelev og patrimonium. Det fremgår dog ikke af Andrén's forskningsoversigt, at Arup før ham har været inde på samme ide. Andrén overvejer muligheden af, at listerne i kong Valdemars jordebog virkelig er ufuldstændige i den form, de er overleveret til os, og at dette er årsagen til den skæve fordeling. Den mulighed tilfredsstiller ham dog ikke. I stedet mener han, at der ligger strukturelle forskelle bag. Kongelevet forekommer i to strukturer: et vstdansk med et kongelev pr.

⁴⁴ Poul Johs. Jørgensen: *Dansk Retshistorie*, s. 264.

⁴⁵ Anf. arb., s. 265.

⁴⁶ Aksel E. Christensen: *Kongemagt og Aristokrati*, 1945, s. 72.

⁴⁷ Pantsættelsen af Samsø og Endelave 1253, *Dipl.dan.* 2. r.l., nr. 132.

⁴⁸ *Gyldendals Danmarks Historie* 1., 1977, s. 388.

⁴⁹ *Kvinde og slave*, s. 40, n.1.

⁵⁰ Anf. arb., s. 101 og s. 302.

⁵¹ Anders Andrén: *Städer och kungamakt – en studie i Danmarks politiska geografi före 1230*. *Scandia* 49, 1983, s. 31–76.

syssel og et østdansk med et kongelev pr. herred. Patrimoniet er sammenknyttet med det vestlige system.⁵² Andrén argumenterer endvidere for, at denne ordning går tilbage til begyndelsen af 11. årh. eller nærmere betegnet Sven Tveskægs og Knud den Stores regeringstid.⁵³ Til at føre systemet så langt tilbage i tiden bruger Andrén et bredt udvalg af kilder: mønter, diplomer, helgenvitæ, krøniker og sagaer. Beretningerne bruges selv hvor de er meget sene og fjerne i forhold til de begivenheder, de beskriver. Dette foranlediger Andrén til at erklære, at han anvender en mere arkæologisk end en traditionel historisk tilgangsvinkel. Forskellen skal angiveligt bestå i, at han ikke søger hårde »fakta« men tendenser.⁵⁴

Hvad der helt præcist menes med tendenser, står mig ikke ganske klart, men formentlig er der blot tale om en slags mindre sikker viden end den, man opnår ved den traditionelle kildekritik. Selv hvis man accepterer Andrén's metodiske princip, må det vække betænkelighed at se ham bruge sin tendenser så håndfast, som var de fakta. Hvis en kilde ikke har pålidelig viden om det emne, historikeren behandler, så kan han ikke, selv med nok så mange forbehold, bruge den som led i sin argumentation.

Som vist ovenfor har der siden midten af 19. årh. hersket en tradition i dansk historiografi omkring begreberne kongelev og patrimonium. Meget få har slået sig i tøjret. Der har hersket en forbløffende enighed, ikke alene i helhedsopfattelsen, men også i synet på det kildemateriale, der kunne komme i betragtning. Alligevel spores hos de senere historikere træk, der peger i en anden retning, men uviljen mod at slippe den traditionelle opfattelse har været for stor.

Først og fremmest må man gøre sig klart, at problemet ikke lader sig løse ad filologisk vej. Ved opslag i de gængse ordbøger kan man forvisse sig om de mange betydninger ordet patrimonium kan have.⁵⁵ Om ordet skal betyde fædrearv, embedsgods eller bare ejendom må derfor fremgå af sammenhængen. G. F. V. Lund giver i sin ordbog den forklaring på kongelev (kununglef), at det er kronens gods i modsætning til kongens private ejendom.⁵⁶ Men der sker med henvisning til Steenstrup, så nogen indlysende betydning kan ordet ikke have. En filologisk forklaring gives af Kr. Hald i *Vore Stednavne*. Ordet lev betyder noget efterladt, arv – muligvis er en rigtigere oversættelse »ejendom«. Kr. Hald finder ingen

⁵² Anf. arb., s. 35, 39, 43.

⁵³ Anf. arb., s. 50–52.

⁵⁴ Anf. arb., s. 32, 33, 35, 42.

⁵⁵ Se f.eks. *Mediae Latinitatis Lexicon Minus*, Niermeyer-van de Kieft. Leiden 1976, p. 775.

⁵⁶ Det ældste danske Skriftsprogs Ordforråd. 1877, s. 79.

grund til med Steenstrup og Svend Aakjær at antage, at lev betyder »noget overladt«, omend det ikke ligefrem er sprogligt udelukket.⁵⁷ På filologisk grundlag synes Kr. Hald altså at foretrække oversættelsen »ejendom«. Kongeleiv betyder altså blot kongens ejendom, og der er intet filologisk argument, der tvinger os til at tolke det som et særligt udlagt embedsgods. At Kr. Hald iøvrigt accepterer den traditionelle forklaring er uden betydning, da han støtter sig på historikernes argumentation. Senest har Anders Bjerrum foreslået, at »kununglef« simpelthen er en oversættelse af »bona regalia«.⁵⁸

Det er vigtigt at holde fast i, at ordet kongeleiv kun kendes fra kong Valdemars jordebog. Patrimonium kendes derimod fra adskillige kilder, både Saxo, de latinske oversættelser af landskabslovene og diplomerne. Det sted hos Saxo, der normalt tages til indtægt for en modsætning mellem patrimoniet og kongeleivet, er fortællingen i 15. bog om Valdemar den Stores gaver til klostrene på sit dødsleje. Stedet lyder: *Præterea locis monastica religione sacratis dimidium patrimonii sui, quæ ad fiscum regium pertinebant exceptis, testamento legavit*.⁵⁹ (Desuden overlod han ved testamentet halvdelen af sit patrimonium, med undtagelse af det som tilhørte den kongelige kasse, til de steder som er viet til munkenes gudsdyrkelse). Lige siden Anders Sørensen Vedel besørgede den første danske oversættelse af Saxo, har oversættere udlagt *patrimonii sui* som »sit arvegods« eller »sin fædrenearv«. Men da Saxo jo udtrykkeligt undtager det gods, der tilhører den kongelige fiscus, fra patrimoniet, må det betyde, at han opfatter patrimoniet som omfattende krongodset. Ordet betyder på dette sted næppe andet end ejendom. Hvis det alene betød privatgods, var der ingen grund til at undtage krongodset. Denne tolkning er da også helt konsistent med Saxos senantikt prægede latinitet.

Hvad angår kong Valdemars jordebog, er der intet i listerne, der ikke ville kunne forliges med Paludan-Müllers tese, at patrimoniet ikke skal forstås som modsætningen til det uafhængelige krongods, men som en af flere »retstitler«, hvorunder kongen besad sit gods. Det samme forhold må principielt gælde for Kristoffer 1.s pantsættelse af Samsø og Endelave i 1253,⁶⁰ men da diplommet åbenbart tilstræber at opregne alle kongens rettigheder på disse øer (*cum bonis nostris tam patrimonialibus quam regalibus ibidem et cum omni iure nostro*) måtte vi i så fald regne med, at kongens private gods på øerne udelukkende var fædrenearv. Så i hvert fald i 1253 har vi belæg for en sondring mellem patrimonium og kongeligt gods, der

⁵⁷ Kr. Hald: *Vore Stednavne*, 2. rev. og foreg. udg., Kbh. 1965, s. 75–77.

⁵⁸ Anders Bjerrum: *Om betydningen af -lev*. Festskrift til Kristian Hald, Kbh. 1974, s. 1.

⁵⁹ Saxo, ed. Olrik-Ræder, p. 535. Müller-Velschow, p. 955.

⁶⁰ *Dipl.dan.* 2. r.l., nr. 132.

gør det naturligt at opfatte patrimoniet som alt kongens privatgods. Den såkaldte Kristoffer 1.s forordning om majestætsforbrydelse har også denne sondring (*bona taliter acquisita regno et corone, non patrimonio regis ascribantur*).⁶¹ Nu er vistnok de fleste forskere enige om, at det snarere er et udkast end en vedtaget lov, men det betyder intet for den foreliggende problemstilling, sondringen er der alligevel. Derimod kan den forskellige datering have en vis betydning.

Almindeligvis dateres forordningen til tiden o. 1260, men som Stig Iuul har bemærket, henstår alderen i virkeligheden i det uvisse.⁶² Th. Riis omdaterede udkastet til 1139/40.⁶³ Men denne opfattelse fik dødsstødet af Skyum-Nielsen, der selv foreslog en datering til 1192–1197.⁶⁴ Forordningen er normalt blevet brugt til at vise, at forbrudt gods højt op i 13. årh. tilfaldt kongens private ejendom. Hvis omdateringen er rigtig, må vi på et tidligere tidspunkt end før antaget se bestræbelser på at ændre dette forhold. Tilmed betoner Skyum-Nielsen stærkt, at det er en forordning helt i overensstemmelse med kongens ønsker. Men deraf følger, at kongen skulle have ønsket, at forbrudt gods for fremtiden skulle lægges til »riget og kronen« og ikke til hans patrimonium. Hvilke fordele kan der være forbundet med det? Det der efter den traditionelle opfattelse skiller kongelev fra patrimonium er, at det følger embedet – det nedarves ikke efter de sædvanlige arveretlige regler og er i teorien uafhængeligt. Kongen oppebærer de indtægter, der flyder af det, men kan ikke afstå det uden samtykke fra *meliores regni*. Overfor patrimoniet er han frit stillet, men det oppebærer han jo også indtægter af. Hvorfor skulle Knud VI, eller nogen anden dansk konge for den sags skyld, ønske, at forbrudt gods for fremtiden skulle tilfalde en gruppe, han ikke havde fuld rådighed over? Med mindre det sker i en situation, hvor det gælder om at holde sammen på alt det gods, kongen råder over. Dette peger mere på den dynastiske situation under Kristofferliniens forsøg på at fortrænge Abellinien. I denne situation kendes flere forsøg på at forholde medlemmer af kongeslægten deres arvegods.⁶⁵ I så fald vil det være naturligt at tolke formuleringen *regno et corone* som vendt mod den tanke, at hertugen af Sønderjylland kunne få del i det forbrudte gods.

Th. Riis og Skyum-Nielsen har af andre grunde foretrukket en datering til 12. årh. Jeg mener, at bestemmelsen om det forbrudte gods bedst lader

⁶¹ Kroman (udg.): Dansk rigsgivning indtil 1400, nr. 9.

⁶² Stig Iuul: Majestætsforbrydelse i Kulturhistorisk leksikon for nordisk middelalder XI, sp. 246.

⁶³ Thomas Riis: Les institutions politiques centrales du Danemark 1100–1332, Odense University Press 1976, s. 54.

⁶⁴ Historisk Tidsskrift, bd. 80, 1980, s. 531.

⁶⁵ Kai Hørby: Status regni Dacie, kap. 1, passim.

sig forklare ved en datering til 1250'erne eller senere. Hvilken datering, der er den rigtige, må stå hen i det uvisse, men enhver diskussion af kongelev og patrimonium må inddrage denne vigtige, udaterede forordning.

Sondringen mellem krongods og kongens gods synes at være mere formel end reel. Vi har en række kilder, der viser, at kongerne i praksis handlede lige frit med krongods og privatgods. Det sker, at kongerne kræver ulovligt afstået gods tilbage, men da kun for straks at skænke det bort igen.⁶⁶ I enkelte diplomer ses kongerne at bortskænke gods, der udtrykkeligt siges at være patrimonium,⁶⁷ mens de andre gange afstår gods, der ingen nærmere betegnelse får.⁶⁸ En enkelt gang ses Kristoffer 1. at handle helt frit med begge dele.⁶⁹

Hvad angår forbrudt gods, er kongemagten tilsvarende frit stillet – således afstås uden videre gods, der var tillagt kongen (ellers hans fiscus) i 1263 og 1289.⁷⁰ Formuleringen er dog her for vag til, at man kan afgøre, hvilken kategori forbrudt gods på dette tidspunkt kom i.

Den opfattelse, jeg her har redegjort for, ser ingen afgørende modsætning mellem kongelev og patrimonium. Kongerne har i *praksis* været lige frit stillet overfor dem begge, omend sondringen uden tvivl har eksisteret. Den ed, kongerne aflagde om ikke at forøde krongodset, har udelukkende været overholdt, når det passede ind i deres politik. Det første sikre belæg vi har, er pave Gregor IX.s brev til bisperne i Århus og Viborg fra 1240, hvori han giver bisperne bemyndigelse til at tillade Valdemar Sejr at tilbagekalde de gaver, dennes forgængere i strid med deres ed havde bortgivet. Til grund for pavens afgørelse ligger en anmodning fra Valdemar Sejr.⁷¹ Næste belæg er tillægget til Erik Glippings forordning for Sjælland 1284, men oprindelsen og dateringen er uvis.⁷² Erik Menved erklærer sig i 1299 villig til at overdrage noget gods til ærkebisen, men hvis det viser sig at stride mod den ed, han har aflagt, skal overdragelsen være ugyldig.⁷³ I 1330 sætter Kristoffer 2. og Erik 7. sig udover kroningseden i forbindelse med overdragelsen af Fyn til grev Gerhard 3. af Holsten som arveligt len.⁷⁴ I det sidste tilfælde sætter kongerne sig

⁶⁶ Dipl.dan. 1.r.2., nr. 107, 122, 129, 130.

⁶⁷ Dipl.dan. 1.r.2., nr. 34, 120, 121.

⁶⁸ Dipl.dan. 1.r.2., nr. 63, 101, 136.

⁶⁹ Dipl.dan. 2.r.1., nr. 132.

⁷⁰ Dipl.dan. 2.r.1., nr. 403 (her efter Huitfeldt med en meningsforstyrrende fejl; nyudgivet med den genfundne latinske tekst hos Skyum-Nielsen: *Studier til kirkekampen i Danmark 1241–1290*. Scandia 28, 1962, s. 51–52.) og Dipl.dan. 2.r.3., nr. 344.

⁷¹ Bullarium danicum. Ed. Alfr. Krarup. Kbh. 1931–32, nr. 302.

⁷² Kroman (udg.): *Den danske rigsgivning indtil 1400*, s. 147.

⁷³ Dipl.dan. 2.r.5., nr. 50.

⁷⁴ Dipl.dan. 2.r.10., nr. 200.

explicit ud over deres ed, i de to første er deres henvisninger til denne ed betinget af realpolitiske forhold. Kongerne har i disse tilfælde brug for dens bestemmelser. Vi kan næppe tvivle om denne eds eksistens, ellers ville Valdemar Sejrs næppe have fået pavens accept, ligesom Jens Grands befuldmægtigede næppe heller ville have undladt at gøre indsigelser, hvis der ikke have været hold i kongens påstand. I forleningsbrevet fra 1330 er eden åbenbart så besværlig, at man udtrykkelig må tage afstand fra den.

I 12. og 13. årh. fandtes en sondring mellem kongens privatgods (kaldet *patrimonium* eller *hereditas*), og gods der tilhørte riget og kronen eller blot kongen. Vi ved intet om, hvor skarp grænsen mellem de to grupper var, men kongerne rådede i praksis frit over begge dele. Hvorvidt nyerhvervet gods tilhørte den ene eller den anden kategori er svært at sige. Men det havde også kun betydning, såfremt kongen besluttede sig for at hævde krongodsets uafhængelighed. Under Kristofferliniens forsøg på at holde Abellinien ude fører dette til patrimoniets forsvinden. Voldgiftskendelsen i sagen mellem Erik Glipping og hertugen i 1285 tildømmer det omstridte gods i Sønderjylland til *corone regni*,⁷⁵ også det gods der i kong Valdemars jordebog er opført i hovedstykket.⁷⁶ I løbet af 14. årh. forsvinder patrimoniet helt; under Valdemar Atterdag taler kilderne kun om krongods – også her utvivlsomt som et led i hans forsøg på at generhverve riget og det afståede gods.

Hvorledes de danske kongers jordbesiddelser er opstået, skal jeg ikke her fabulere om, men retten til det ingen anden ejede, har utvivlsomt spillet en væsentlig rolle. Blot må vi gøre os klart, at denne regel stammer fra Jyske Lov, og dermed kun med sikkerhed kan belægges til 1241.⁷⁷ Både Saxo og Knytlinga Saga nævner kongens ret til almindinger osv., men vi skal nok være varsomme med at antage for høj en alder for dette krav og det lignende krav på jorden i almindingsskove.⁷⁸ Desuden må forbrudt gods, der tilfaldt kronen, have øget dennes besiddelser betydeligt.

Poul Johs. Jørgensen mente, at patrimoniet uden tvivl var det ældste af de to begreber – kongelevet var opstået senere.⁷⁹ Hvis vi, som jeg ovenfor har argumenteret for, må se kongens forpligtelser overfor krongodset som et af kongen indført forbehold og fortolker Poul Johs. Jørgensens udsagn i overensstemmelse hermed, får vi en opfattelse, jeg kan tilslutte mig.

⁷⁵ Dipl.dan. 2.r.3., nr. 139.

⁷⁶ Aakjær (udg.): Kong Valdemars Jordebog, bd. 1, s. 8–10.

⁷⁷ Jyske Lov, 3. bog, kap. 61.

⁷⁸ Jyske Lov, 1. bog, kap. 53.

⁷⁹ Poul Johs. Jørgensen: Dansk Retshistorie, s. 265.

Oprindelig har kongernes gods været nedarvet på sædvanlig vis, men på et tidspunkt (måske efter borgerkrigene i 1130'erne) har kongerne valgt at opfatte noget gods som følgende kronen, måske navnlig byerne. Hvad de har betragtet som krongods, har varieret meget – så meget at vi måske skal se krongodset ikke som en særligt udskilt godsmasse, men som et retskrav kongerne kunne gøre gældende eller lade være. Visse rettigheder blev sjældent eller aldrig afstået, og dermed opstod et »kerne-krongods«, og det må være det, vi ser afbildet i kongelevlisten i kong Valdemars jordebog. I takt med kongeslægtens sideliniers uddøen arver Valdemar den Store en masse gods, der går i arv til Knud VI og Valdemar Sejr. Under de dynastiske kampe mellem Valdemarssønnerne og deres linier udstrækkes »krongodskravet« til at omfatte alt det gods, kongen råder over, for til sidst endeligt at fortrænge patrimoniet under Valdemar Atterdag.

SUMMARY

*Royal Holdings and Royal Patrimony In Medieval Denmark
An Historiographical Study*

Danish historians have generally accepted that during the height of the Middle Ages in Denmark there were two kinds of Crown possessions. The first type were the so-called Royal Holdings (*kongelej* in Danish). These consisted of inalienable royal domains, which were inherited in their entirety by any successor to the Crown. The second type was the so-called Royal Patrimony, consisting of the king's private estates. He could do with these whatever he pleased, and upon his death they were passed on to all of his heirs.

The chief source of our knowledge about royal domains during the middle period of medieval Denmark is »Kings Valdemar's Cadastre«, an enigmatic document, extant only in a Sorø manuscript from about 1300, but originating from the Royal Chancery. Moreover, it is the only source to use the term *kongelej*. The present study shows that the traditional distinction between the two types of royal possessions was developed in the 1830's, based on the explanation given by the first publisher of »King Valdemar's Cadastre in *Scriptores Rerum Danicarum*, VII, in 1792. Very few Danish historians have ever questioned the validity of the explanation, even though a trace of uncertainty can be detected here and there.

The present article argues that there was no decisive difference between Royal Holdings and Royal Patrimony. The difference was formal rather than real. The coronation oath of the Danish kings contained a promise not to sell the estates of Realm or Crown, but in practice the kings decided for themselves what belonged to that category and what belonged to them privately. During the dynastic struggles of the thirteenth and fourteenth centuries the kings found it useful to include as much as possible in the category of inalienable domains. When the situation demanded it, however, they had no difficulty ignoring the coronation oath. Indeed, it would seem that the only ones to voice objections on the basis of the oath were the kings. All the evidence indicates, therefore, that the promise not to sell estates of Realm or Crown was a piece of royal ideology, which the kings could use when they found it opportune.

Translated by MICHAEL WOLFE